

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Администрация муниципального района Чеди-Хольского кожууна Республики Тыва

МБОУ Ак-Тальская СОШ

РАССМОТРЕНО

Руководитель ШУМО

Эрещин

Эрещин Б.М.

Приказ №47/8 от «01» 09 2023 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по УВР

Седик-оол

Седик-оол Ч.В.

Приказ №47/8 от «01» 09 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы:

Сотпа

Сотпа У.Д.

Приказ №47/8 от «01» 09 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по внеурочной деятельности

«Улусчу ужурлар»

для обучающихся 3 класса

Учитель начальных классов
Натпит-оол Надежда Борисовна

Ак-Тал 2023

документ подписан электронной подписью

МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ АК-ТАЛЬСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ШКОЛА ЧЕДИ-ХОЛЬСКОГО КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА, Сотпа Урана
Друкун-ооловна, Директор

28.09.23 07:11 (MSK)

Сертификат 50FC3E423BEEA9EC50048B31EDA0A764

Тайылбыр бижик

«Улусчу ужурлар» программынын автору Сундуй Галина Донгаковна. Национал школа сайзырадыр институттун өөредилге-методиктиг чөвүлели сүмелээн.

Эртем талазы-биле сүмелекчилер:

Г.Н.Волков – Россияның өөредилге академиязының академиги, педагогика эртемнеринин доктору, профессор,

С.К. Бондырева – Россияның өөредилге академиязының академиги, педагогика эртемнерини кандидады, психология эртемнеринин доктору С.К. Бондырева.

Программаның үнелекчилери:

Н.Ч. Дамба – педагогика эртемнеринин кандидады,

Д.Д. Мортуй-оол – улусчу ужурлар башкызы берген.

Тыва төрөл бөлүк улус (ада-ие, хан төрөл кижилер) ажы-төлүнүн мөзү-бүдүжүн черниң географтыг туружунун болгаш агаар-бойдустун байдалынга, амыдыралдың кол ажыл-агыйының аайынга дүүштүр хевирлеп келген. Ооң-биле чергелештир кады болгаш кожа-хелбээ чурттап чоруур өске чоннарның культуразын база ооң тыва улустун чаңчылдары-биле дөмей азы аңгы талаларын ажы-төлүнгө көргүзүп, тайылбырлап, оларның-биле найыралдыг болурун сургап чораан. Ынчангаш бо программаларда тываларны кижилер төрөлгөтөн-биле тудуш, ооң бир онзагай культуралыг чону көргүзерин автор оралдашкан.

Программаларны 12 (60) чыл эргилделиг календарынга база чааш ажы-төлдүн мөзү-бүдүжүн сүзүктөп хевирлээр деп аал педагогиказының концепциязынга үндезилеп тургустунган. Ооң кол уткасы – бирги назын эргилдезинге чедир уругларның мөзү-бүдүжүнүн шынарын оларның ада-иези база чоок төрөлдери тургузар. Уругларны сүзүктөп кижизидери дээрге тыва улусчу педагогикада мөзү-бүдүш кижизидилгезинин уран аргазы болуп турар болгаш улуг кижилерниң аңаа хамаарышкан дорт хүлээлгелерин айтып турар угланыышкын болур. Ону тодаргайлаарга мындыг:

- чоннун бурунгу ужурларын ажы-төлгө дамчыдар хүлээлге;
- ажы-төлдү бодунун ынакшылы-биле база бодунун үлегер-чижээнге кижизидер хүлээлге;
- ажы-төлдү сайзыралче чүткүлдүг кылдыр угаадыр хүлээлге;
- бичии кижинин четпес талазын эдип-чазаар хүлээлге.

Хүлээлге бүрүзү тускай утка-шынарлыг улусчу билиглерден, амыдыралчы дуржулгадан, улусчу ужурлардан тургустунган. Уругларны сүзүктөп кижизидер чаңчылдың кол сорулгазы – бичии кижини бодунга болгаш өске кижилерге, аал-оранынга, эртем-билигге, дириг амытаннарга, кадыкшылга, бойдуска, культурага, күш-ажылга, ниитилелге эки

хамаарылгалыг болурун хевирлээри.

Амгы үеде бичии уруглар чаңгыс хүннүң барык хөй үезин өөредилге болгаш немелде өөредилге черлеринге эрттирип турары-биле мөзү-бүдүш кижизидилгези өөредилгениң кол угланыышкыны болуп, БАШКЫ деп мергежилдиг кижилерниң база албан күүседир хүлээлгези болур.

1-6 класстарның программалары «Өг-бүле, төрөөн чер, ада-чурт – мээң сүзүктерим (1 кл.), «Чараш чаңчыл – сүзүүвүс» (2 кл.), «Кижил болгаш бойдус» (3 кл.), «Өңнүктер» (4 кл.), «Бойдус болгаш улусчу ужуурлар» (5 кл.), «Кижил – онзагай чаяалга» (6 класс) деп ниити темалардан тургустунган. Оларның иштики утка-шынары аңгы-аңгы тематиктиг бөлүктерге, темаларга, оларның дидактиктиг кезектеринге чардынган. Программа бүрүзүнүн сөөлүндө «Өөреникчилерниң угаап билир ужуурлуг чүүлдери», «Өөреникчилерниң албан билир (адап, айтып, танып, кылып, чугаалап, илередип) ужуурлуг чүүлдери», «Шээжилээр чогаалдар», «Хыналда айтырыглар», «Ажыглаар литература» бердинген.

Үстүдө айыттынган ниити темаларга дүүштүр башкының мурнунда дараазында кол сорулгалар салдынып турар:

- 1) ажы-төлдү өг-бүлезинге, төрелдеринге, чонунга, оларның амыдырал-чуртталгазынга, төрөөн черинге, ада-чурттунга сүзүктүг хамаарылгалыг болурун хевирлээр (1 класс);
- 2) кижилер аразынга хамаарышкан улусчу-даа, ниити-даа ужуурларны херек кырында сагыыр кылдыр уругларны чаңчыктырар (2 класс);
- 3) ажы-төлдү бойдустун үнезин билир кылдыр чондан дөстөлгөн ужуурларга, аас чогаалынга даянып чедип алыр (3 класс);
- 4) ажы-төлгө кижил төрөлгөтөнниң ниити болгаш онзагай (бот-тускайлаң) талаларын көргүзүп, өске сөөк чоннарга хүндүткелдиг хамаарылгалыг болурун хевирлээр (4 класс);
- 5) чоннун экологтуг медресин улустун аас болгаш амгы чогаалдарынга, амгы үениң барымдааларынга даянып тургаш ажы-төлгө дамчыдар (5 класс);

6) кижиги – онзагай чаяалга деп улусчу үзел-бодалды ажы-төлгө сиңиктирер болгаш кижиги деп атка төлөптүг болурунга дузалажыр (6 класс).

Ажы-төлдүң назы-харын барымдаалап база кичээлдерниң практиктиг утка-шынарын бедидер сорулга - биле программаларже видеофильмнерни (оларны бо программаларга база номнарның сөзүглелдеринге дүүштүр кылган), хөгжүм база биче аас чогаал, айтырыг-харыы, бот-хыналда кичээлдерин киирген. Башкы кижиги программаларны тус черниң онзагай байдалын көргүскен материалдар-биле делгемчидип ап болур. Тематиктиг планнар капсырылгада бердинген. Программаларның үезин неделяда 1 шакка чижеглеп хувааган.

Бо программаларның мөзү-бүдүш хевирлээринге дээштии Кызыл кожууннуң Шамбалыг ортумак школазынга үр хуусаалыг шенелде үезинде бадыткаттынган. Ынчашгаш автор ук школаның коллективинге (директору Г.К. Ондар), өөреникчилеринге база оларның чоок төрелдеринге, кожууннуң өөредилге килдизинге (эргелекчизи Т.Б. Куулар) четтиргенин илередип тур. Программаның бир дугаар шенелделиг үндүрүлгөзи 1995 чылда үнгөн.

Программа

3 КЛАСС

Бойдус чаяалгазы

Тема 1. Бойдуска тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Бойдус деп чүл? Кижиги – бойдустуң төлү. Бойдус төлү деп билиишкин, ооң сүзүктүг утказы. Аас чогаалы – бойдус ужурларының шыгжамыры. Өршээл дилээри деп билиишкин. «Эртен эрте туруп тейлээр...» (өршээл). Таңды мактаан өршээл. Өртемчей болгаш чамбы-дипке чоргаарал илереткен өршээл. Бедик арттың өршээли. Олча-омак өршээрин илередири. Бойдус-биле кижиниң аралажыры. *«Кижиги - бойдустуң төлү»* (фильм көрүлдөзү). *«Итпиктин ырызы»* (сөзү Чооду Кара-Күскенини, аялгазы Солаан Базыр-оолдуу. Клип.). Итпиктин йөрээлиниң сүзүктүг утказы.

Тема 2. Чер ужурлары. Тыва кижиниң черге хамаарылгазы. Тыва идиктин хевири, сүзүктүг утказы. Көѡш бетинде аал коданын арыглаар

ужур. Чараш чечекке хамаарышкан ужурлар. Ыры «Честек-кадым» (сөзү Кара-оол Натпий-оолдуу, аялгазы Хүреш-оол Дамбаны). Честек-кат – черниң каазы база чаагай байлаа. *«Чер ужурлары»* (фильм көрүлдези).

Тема 3. Тоол кичээли. «Алдын доозун» (чуваш улустун тоолу). Чуваштар дугайында кыска дыңнадыг (дылы, Россияның картазында туружу, Волга хем). Элчиннер хүлээр ужурлар. Элчиннерниң четкен черлери, билип, чыып алган чүүлдери. Чуваштарның белектери. Көзүлбес доозун, ооң сүзүктүг утказы.

Тема 4. Аржаан ужурлары. Аржаан деп сөстүн утказы. Аржаан кирериниң сорулгазы. Аржаанга чалбарыыр ужурлар. Чалбарыг «Адап-сурап келдим...». Аржаан ээзинге четтиргенин илередири. *«Аржаан ужурлары»* (фильм көрүлдези).

Тема 5. Танды-Уула (аянның номчулга кичээли). Танды-Уула, ооң Тываның картазында туружу (башкының белеткенгени-биле кыска медээ). Үнүштер дээжизи. Танды-Ууланың чыды, тынышка салдары. Аннар дээжизи.

Тема 6. Төрээн суурум онзагай черлери (Кызыл-Мажалык дугайында). Тываның картазында Кызыл-Мажалык суурнун туружу (башкының белеткенип алганы-биле). Суурнун адының төөгүзү. Хемчик хем – Улуг-Хемниң бичии дуңмазы. Боду бүткен парк. Шүлүк «Кызыл-Мажалык» (А. Конгар). *«Төрээн суурум онзагай черлери»* (фильм көрүлдези).

Тема 7. Хөгжүм кичээли. Ыры «Хөндергейим» (сөзү М. Дугаржапты, аялгазы Александар Лаптаңны). Ырыда Хөндергей суурнун бойдузун илереткени. Ыры *«Бай-ла Хемчиим»* (сөзү Степан Сарыг-оолдуу, аялгазы улустуу. Клип.).

Тема 8. Ак-Довурак - онзагай хоорай. Асбест –үнелиг казымал. Даг дүгү. Асбест деп сөстүн утказы. Асбестинң өңү, хендири. Постоянный суур, ук аттың тывылганы. Асбестинң шынары, ажыглалы. *«Ак-Довурак»* » (фильм көрүлдези).

Тема 9. Тывада бойдус курлавыры. Бойдус курлавыры деп чүл? Чер курлавыры. Үнүш курлавыры. Суг курлавыры. Казымал байлак курлавыры. Куыш курлавыры. Аңнар курлавыры. Тыва кижиниң бойдуска хамаарылгазы. Шүлүк «Бедик даглыг мээң чурттум» (Саая Бюрбе). Шүлүктүң кол идеязы. Бедик дагларның окур-хевирин көргүскени. Кадарчыларның база бызаңчыларның бойдус-биле тудушкаа. *«Төрөөн Тывамның каас-чаражы»* (фильм көрүлдези).

Тема 10. Бойдус халаптары. Халап дугайында билиишкин. Чер халап, ооң утказы. Суг халап, ооң утказы. От халап, ооң утказы. Демир халап, ооң утказы. Ыяш халап, ооң утказы. *«Бойдус халаптары»* (фильм көрүлдези).

Тыва кижиниң үнүш-өзүмелге хамаарылгазы.

Тема 11. «Онза ырлыг ураанхайлар» (Тоолчургу чугаа). Тоолчургу чугааның кол идеязы, ооң сүзүктүг утказы. Казахстан дугайында кыска медээ (башкының белеткенип алганы-биле). Казах хаанның элчиннер мурнунга салган даалгазы. Даалганы күүсеткени. Элчиннерниң Тываның бойдузун чуруп көргүскени. Элчиннерниң хөөмейни чугаалап илереткени. Хөгжүм херекселдериниң дугайында чугаалааны. «Кагжып болбаан-дыр оо!» деп сөс каттыжышкынының утказы. *Ыры «Балгазынның кезжээлери» (сөзү Виктор Сагаан-оолдуу, аялгазы Владимир Серенниш. Клип.).* Ырының сөзүндө бойдустан чурумалын илереткени.

Тема 12. Ыяш кезериниң ужурлары. Ыяш – дириг өзүмел. Тываларның өл ыяшка бурунгу хамаарылгазы. Мал көржеңин одалгага ажыглап чорааны. Тос тандым, Долаан Бурганым ...» (чалбарыг). Ыяш хереглээнде сагыыр ужурлар: медээ бээри, дилег кылыры, тараа чажары. Ыяш кескен хүнде сагыыр ужурлар *«Ыяш ужурлары»* (фильм көрүлдези).

Тема 13. Ыдык ыяштар. Хам дыт, ооң хевирин, онзагай демдээ, чаяаны. Тел ыяш, ооң онзагай демдээ, чаяаны. Бай ыяш, ооң онзагай демдээ, аңаа чалбарыыр ужуру. Тел ыяшка чалбарыг. Бай ыяшка чалбарыг. Хам дытка чалбарыг. *«Ыдык ыяштар»* (фильм көрүлдези).

Тема 14. Тываның чем үнүштери. Тываның чем үнүштеринин аймактары: тараа аймаа, ыяш аймаа, кат-чимис аймаа, онзагай чыттыг үнүштер аймаа. Кадын, дазылын ажыглаар үнүштер. Казар чемиштиг үнүштер аймаа. «Тараа» (тоолчургу чугаа). Тоолчургу чугааның кол идеязы. Салгын кыйгылары – тараа арыглаарының бир бурунгу аргазы. «Алдын Мөөрүүм ...» (тараа арыглаарда дилег). Ыры «Чыжыргана» (сөзү Чооду Кара-Күскении, аялгазы Д. Шактарныы). *«Тываның чем үнүштери»* (фильм көрүлдези).

Куштар.

Тема 15. Куштар дугайында. Куштарның өске амытаннардан онзагай ылгалы. Куштарны чурттаар черлеринин аай-биле бөлүктээри. Шынаа болгаш хову черниң куштары. Хемнерлиг черлерниң куштары. Тайга болгаш хаялыг черлерниң куштары, Алаак черниң куштары. Даг черниң кужу. Куштарның көжүп чурттаары. Куштарга хамаарышкан ужурлар. Камгалалдыг куштар. Ыры «Бора-хөкпеш» (сөзү Экер-оол Кечил-оолдуу, аялгазы Саая Бюрбээнии). *«Куштар дугайында»* (фильм көрүлдези). Ыры «Айлаң кужум» (сөзү Юрий Кюнзегештии, аялгазы Ростислав Кенденбильдии. Клип.).

Тема 16. Медээчи куштар. Аганактың медээзи. Торлааның медээзи. Каарганның медээзи. Кускуннуң медээзи. Саасканның медээзи. Шиижектерниң медээзи. Эзирниң, даьстың демдээ. Тааннар медээзи. Эжеш дуруяаларның демдээ.

Тема 17. Ыдыктыг куштар. Эзирниң омур-хевири. Үгүнүң омур-хевири. Хартыганың омур-хевири. Ыдык куштарның чүглерин ажыглаар ужурлар. Эзир девии – тыва мөгелерниң самы. Куу – бурганның ыдыктыг кужу. «Куу куш» (тоолчургу чугаа). *«Ыдык сүрлүг куштар»* (фильм көрүлдези). *«Камгалалдыг куштар»* (фильм көрүлдези).

Тема 18. Дуруяалар – эжеш куштар. Дуруяаларның даштыкы хевири. Дуруяалар – шынчы, доктаамал кээр черлиг куштар. Тыва кижиниң дуруяага сүзүктүг хамаарылгазы. Ыры «Эглип келир куштарым» (сөзү Зоя Намзырайныы, аялгазы Каадыр-оол Баазаң-оолдуу. Клип.).

кежиин.

Тема 19. Тываның аңнары. Аңнаары – бурунгу ажыл-агый. Оолдарның аңнаар назыны. Тывада аңнар. Үнелиг аң кештери. Аңнарның эм шынарлыг чүүлдери. Тооргу хини. Адыг өдү. Тарбаган үзү. Аң дыргактарын домга ажыглаары. Ыры «Койгунак» (сөзү Юрий Кюнзегештин, аялгазы Ростислав Кенденбильдин). «Аң-меңге тыва кижиниң хамаарылгазы» (фильм көрүлдези).

Тема 20. Аңчы кижиниң сагыыр ужурлары. Хажыдып болбас дүрүмнер: оран-таңды ээлеринге чалбарыыры, ак-көк сунары, от-көс чемгерери. «Таңды кежиин дайнам-даа бол, үлежип чиир» (үлегер домак).

Аңчының олча дилээри. Ыры «Диңчигеи» (сөзү болгаш аялгазы Каадыр-оол Бегзинин. Видео).

Тема 21. Номчулга кичээли. «Таңды ээзиниң чагыы» (тоолчургу чугаа).

Чыл, ай, хонук саналгазы.

Тема 22. Чыл календары. Эргилделиг календарь, ооң кол ужур-утказы. Чылдарның аттары база оларны санаар чуруму. Улусчу календарьны кижиниң аажы-чаңынга дүүштүргени. «Чылдар аттарын үлээни» (кыдат улустун тоолу). «Чыл календары» (фильм көрүлдези).

Тема 23. Айлар санаашкыны. Чаа үени Шагаадан эгелеп санаары, ооң кол идеязы. Шагаа деп сөстүн ужур-утказы. Бүдүн чылды айлап санаары. Ай санаашкынын дөрт үе-биле кезектеп санаары: часкы үе, чайгы үе, күскү үе, кышкы үе. Частың айлары. Чайның айлары. Күстүн айлары. Кыштың айлары. «Ай санаашкыны» (фильм көрүлдези).

Тема 24. Хонук санаашкыны. Бир хонукту (хүн дуртун) улусчу календарьның амытаннарының аттары езугаар санаары, ону шак-биле дүүштүрери. Хүн дуртунун бөлүктери, оларның аттары. Хүнге хамаарышкан ужурлар. «Хүн дугайында» (фильм көрүлдези).

Ак-көк хемниң кижилери

Тема 25. Суг – амыдыралдың судалы. Суг-чемгерикчи. Сугга хамаарышкан сүзүктүг ужурлар. «Кыңгырткайнып агып чыдар... » (өршээл). Суг кыдыы – бичии уругларның ойнаксаар чери. «Чараш даштап ойнап өскөн...» (Чааты донгактарының ыры). Кара-суг. Кара сугга хол чуурунун ужуру. Байкал хөл, ооң картада туружу. Буряттарның Байкалга сүзүктүг хамаарылгазы. «Суг – амыдыралдың судалы» (фильм көрүлдөзү). Ыры «Арыкчыгаи» (сөзү Экер-оол Кечил-оолдуу, аялгазы Солаан Базыр-оолдуу. Видео).

Тема 26. Тоолчургу чугаалар кичээли. Тоолчургу чугаа – аас чогаалдың бир хевири. «Сүт-Хөл» (тоолчургу чугаа). «Тере-Хөл» (тоолчургу чугаа). «Бии-Хем» (тоолчургу чугаа). Тоолчургу чугааларда хөл, хем аттарының тывылган үндезини. «Чаашкын чагдырары» (хам кижиниң кыйгы салыры). Кыйгы салырының чылдагааны.

Бойдус магадылалы.

Тема 27. Чоннуң агаар-бойдуска хамаарышкан эскериглери. Часкы эскериглер. Чайгы эскериглер. Күскү эскериглер. Кышкы эскериглер.

Тема 28. Хөгжүмнүг кичээл. Ыры «Дуруяа» (сөзү Шаңгыр-оол Суваңныы, аялгазы Владимир Токаныы). Дуруяаның муңгараан чылдагааны. Өөреникчилерниң боттарының шилип алганы-биле бойдус дугайында ырлар.

Тема 29. Бойдустуң амгы байдалы. Кижиниң чуртталгазының бойдус-биле дорт хамаарылгазы. Хирлиг агаар. Хирлиг агаарның кижиниң кадыынга халдадыр уржуктары. Химиктиг боктар, оларның бойдуска чедирер уржуктары. Өрт – серемчи чок чоруктуң уржуу. Аң, куштарның ховартааны – өй-чижек чок чоруктуң уржуу. Ховартаан аңнар, куштар. Хамааты хүлээлге деп билиишкин. «Бойдус камгалалы» (фильм көрүлдөзү).

Өөреникчилерниң угаап билир ужурлуг чүүлдери:

- бойдус деп билиишкин, ооң кол утказы;
- кижини – бойдустуң төлү деп улусчу билиишкин, ооң сүзүктүг утказы;
- өршээл дугайында билиишкин, ооң утказы;

- аржаан деп билиишкин, ооң утказы;
- онзагай деп сөстүң утказы;
- бойдус курлавыры деп билиишкин;
- бойдус халавы деп билиишкин;
- «Кызыл дептерниң» сорулгазы;
- эргилделиг календарь, ооң утказы;
- бойдус камгалалы деп билиишкин.

Өөреникчилерниң албан билир (адап, айтып, танып, кылып, чугаалап, илередиң) ужурлуг чүүлдери:

- черге хамаарышкан улусчу ужурлар;
- Таңды-Ууланың турар чери;
- Тывада асбестин курлавыр чери, шынары, ажыглалы;
- Тываның бойдузунуң курлавыры;
- бойдустуң беш халаптары, оларның утказы;
- ыяшка хамаарышкан улусчу ужурлар;
- ыдык ыяштар, оларның хевири, ужур-утказы;
- Тываның чем үнүштери;
- куштарның чурттаар девискээриниң бөлүктери;
- куштар медээзи;
- ыдык сүрлүг куштар;
- Кызыл дептерде куштар;
- эжеш куштар, оларның онзагай шынары;
- Тываның аңнары, оларның кижиге дузазы;
- аңчыларның сагыыр ужурлары;
- чыл календары (дириг амытаннар аттары, оларның туружу);
- айлар санаашкыны (эгелээр үези, бөлүктери);
- хонук санаашкыны;
- сугга хамарышкан улусчу ужурлар;
- чоннуң агаар-бойдуска хамаарышкан эскериглери;
- кижиниң бойдуска чедирип турар когаралы.

Шээжилээр чогаалдар

1. Эртөн эрте туруп тейлээр... (Тандыдан өршээл дилээри).
2. Алдын доозун (чуваш улустун тоолу).
3. Тел ыяшка чалбарыг.
4. Бай ыяшка чалбарыг.
5. Хам дытка чалбарыг.
6. Куу куш (тоолчургу чугаа).
7. «Койгунак» (ыры, сөзү Юрий Кюнзегештии, аялгазы Ростислав Кенденбильдии).
8. Аңчының чалбарыы.
9. Танды ээзиниң чагыы (тоолчургу чугаа).
10. Диинчигеш (ыры, сөзү болгаш аялгазы Каадыр-оол Бегзинии).
11. Танды ээзиниң чагыы (тоолчургу чугаа).
12. Чылдар аттарын үлээни (кыдат улустун тоолу).
13. Арыкчыгаш (сөзү Экер-оол Кечил-оолдуу, аялгазы Солаан Базыр-оолдуу).
14. Бии-Хем (тоолчургу чугаа).
15. Сүт-Хөл (тоолчургу чугаа).
16. Тере-Хөл (тоолчургу чугаа).

Тематиктиг план

Ниити темазы: Кижиге болгаш бойдус

Темалары	Шагы
Кижиге болгаш бойдус.	1
Тема 1. Бойдуска тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы.	
Тема 2. Чер ужурлары.	1
Тема 3. Тоол кичээли.	1
Тема 4. Аржаан ужурлары.	1
Тема 5. Танды-Уула (аянныг номчулга кичээли).	1

Тема 6. Төрээн суурум онзагай черлери (Кызыл-Мажалык дугайында).	1
Тема 7. Хөгжүм кичээли.	1
Тема 8. Ак-Довурак – онзагай хоорай.	1
Тема 9. Тывада бойдус курлавыры.	1
Тема 10. Бойдус халаптары.	1
Тыва кижиниң үнүш-өзүмелге хамаарылгазы. Тема 11. «Онза ырлыг ураанхайлар» (тоолчургу чугаа).	1
Тема 12. Ыяш кезериниң ужурлары.	1
Тема 13. Ыдык ыяштар.	1
Тема 14. Тываның чем үнүштери.	1
Куштар. Тема 15. Куштар дугайында.	1
Тема 16. Медээчи куштар.	1
Тема 17. Ыдыктыг куштар.	1
Тема 18. Дуруяалар – эжеш куштар.	1
Таңды кежии. Тема 19. Тываның аңнары.	1
Тема 20. Аңчы кижиниң сагыыр ужурлары.	2
Тема 21. Номчулга кичээли.	2
Чыл, ай, хонук саналгазы. Тема 22. Чыл календары.	1
Тема 23. Айлар санаашкыны.	2
Тема 24. Хонук санаашкыны.	1
Ак-көк хемниң кижилери. Тема 25. Суг – амыдыралдың судалы.	1
Тема 26. Тоолчургу чугаалар кичээли.	2
Тема 27. Хөгжүмнүг кичээл.	1
Тема 28. Бойдустуң амгы байдалы (түннел кичээл).	2
Шуптузу	34

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Эрттирер уези	
			План-биле	Факт-биле
1	Кижиг болгаш бойдус. Бойдуска тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы.	1	06.09.	
2	Чер ужурлары.	1	13.09.	
3	Тоол кичээли.	1	20.09.	
4	Аржаан ужурлары.	1	27.09.	
5	Таңды-Уула (аянныг номчулга кичээли).	1	04.10.	
6	Төрөөн суурум онзагай черлери (Кызыл-Мажалык дугайында).	1	11.10.	
7	Хөгжүм кичээли.	1	18.10.	
8	Ак-Довурак – онзагай хоорай.	1	25.10.	
9	Тывада бойдус курлавыры.	1	08.11.	
10	Бойдус халаптары.	1	15.11.	
11	Тыва кижиниң үнүш-өзүмелге хамаарылгазы. «Онза ырлыг ураанхайлар» (тоолчургу чугаа).	1	23.11.	
12	Ыяш кезериниң ужурлары.	1	29.11.	
13	Ыдык ыяштар.	1	06.12.	
14	Тываның чем үнүштери.	1	13.12.	
15	Куштар. Куштардугайында.	1	20.12.	
16	Медээчи куштар.	1	27.12.	
17	Ыдыктыг куштар.	1	10.01.	
18	Дуруяалар – эжеш куштар.	1	17.01.	
19	Таңды кежи. Тываның аңнары.	1	24.01.	
20	Аңчы кижиниң сагыыр ужурлары.	1	31.01.	
21	Аңчы кижиниң сагыыр ужурлары.	1	07.02.	
22	Номчулга кичээли.	1	14.02.	
23	Номчулга кичээли.	1	21.02.	
24	Чыл, ай, хонук саналгазы. Чыл календары.	1	28.02.	
25	Айлар санаашкыны.	1	06.03.	
26	Айлар санаашкыны.	1	13.03.	
27	Хонук санаашкыны.	1	20.03.	
28	Ак-көк хемниң кижилери. Суг – амыдыралдың судалы.	1	03.04.	
29	Суг – амыдыралдың судалы	1	10.04.	
30	Тоолчургу чугаалар кичээли.	1	17.04.	

31	Тоолчургу чугаалар кичээли.	1	24.04.	
32	Хөгжүмнүг кичээл.	1	08.05.	
33	Бойдустуң амгы байдалы (түңнел кичээл).	1	15.05.	
34	Бойдустуң амгы байдалы (түңнел кичээл).	1	22.05.	

Ажыглаар литература

1. Волков, Г. Н. Этнопедагогическая пансофия. – Элиста: Калмыцкий гос. ун-т, 2009. – 575 с.
2. Волков, Г. Н. Этнопедагогика тувинского народа / Г. Н. Волков, К. Б. Салчак, А. С. Шаалы. – Кызыл, 2009. – 211 с.
3. Детство как социокультурный феномен: материалы науч.-практ. конф., посв. Десятилетию детства в Российской Федерации (2018- 2027 гг.). – Кызыл, 2018.
4. История Тувы: В 2 т. – Новосибирск: Наука, 2001. – 367 с.
5. История Тувы: В 3 т. – Том II. – Новосибирск: Наука, 2007. – 430с.
6. Кенин-Лопсан, М. Б. Концепция духовно-нравственного воспитания и развития личности в образовательных учреждениях Республики Тыва / М. Б. Кенин-Лопсан, К. Б. Салчак, Г. Д. Сундуй[и др]. – Кызыл: Билиг, 2011. – 35 с.
7. Кенин-Лопсан, М. Б. Традиционная культура тувинцев. – Кызыл: Тув. кн. изд-во, 2006. – 230 с.
8. Кон, И. С. Ребенок и общество. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 336 с.
9. Конвенция «О правах ребёнка» // Педагогический энциклопедический словарь. – 3-изд. М.: Большая Российская энциклопедия, 2009. С.508–515.
10. Крыско, В. Г. Этническая психология. – М.: Академия, 2004. – 320с.
11. Мид, М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
12. Панькин А.Б. Этнокультурная коннотация образования. – Элиста: Калм. гос. ун-т, 2009. – 380 с.
13. Педагогические традиции в этногенезе: материалы межд. науч- практ. конф. – М.: изд-во Моск. соц.-психол. ун-та, 2018.
14. Резников. Е. Н. Психологические характеристики народа тыва: теория и практика / Е. Н. Резников, Н. О. Товуу. – 2 изд. – М.: PerSe, 2002. – 223 с.
15. Самбу, И. У. Тувинские народные игры. – Кызыл: Тув. кн. изд-во, 1978. – 137 с.

16. Сундуй, Г.Д. Аальный этикет как благодатная почва духовно-нравственного формирования личности // Мир науки, культуры, образования, 2015. –№ 1 (50). – С.121–123.
17. Сундуй, Г.Д. Мир детства кочевой Азии. Монография. – Кызыл.: Тув.кн. изд-во, 2009. – 168 с.
18. Тувинские пословицы и поговорки / сост.-пер.: М. Хадаханэ, О. Саган-оол; Тувинский науч.-исслед. ин-т языка, литературы и истории. – Кызыл: Тувкнигоиздат, 1966. – Вып. 2. – 172 с.
19. Федеральный закон от 31.07.2020 № 304-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» по вопросам воспитания обучающихся [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/74351950>.
20. Фельдштейн, Д. И. Сущностные особенности современного детства и задачи теоретико-методологического обеспечения процесса образования / Д. И. Фельдштейн // Педагогика. – №1. –2009. – С.8-14.
21. Цирульников, А.М. Педагогика кочевья. –Якутск: Офсет, 2009. – 312 с.

Тыва дыл кырында

22. Кенин-Лопсан, М. Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. – Кызыл: Тываполиграф, 2013. – 528 ар.
23. Кудажи К. К. Хөнелер. Кызыл, 1982.
24. Матпаадыр: уругларга аас чогаалы / С.М.Орус-оол биле Р.С. Чакар тургускаш, эге чүүлүн бижээш, тайылбырларын кылган. – Кызыл: Тыв. НҮЧ, 2006. – 320 ар.
25. Монгуш В.Б. Ак баштыгларның алдын үүжези. Бирги ном. – Кызыл, 2021. – 152 ар.
26. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөңү. – Кызыл, 1995. – 165 ар.
27. Салчак К. Б. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези = Развитие тувинской народной педагогики/ К.Б.Салчак, Л.П. Салчак. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр ин-т, 2016. – 227 ар.
28. Сарыг-оол, С. А. Аңгыр-оолдуң тоожузу: ийи номнуг роман / С. А.

Сарыг-оол. – Кызыл: Тыв. НҮЧ, 2008. – 437 ар.

29. Сундуй, Г.Д. Улусчу ужурлар: 3-4 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. – Кызыл: Тыв.НҮЧ, 2004. – 143 ар.

30. Сундуй, Г.Д, Г.К. Ондар. Улусчу педагогика: "Улусчу ужурлар" деп 1-6 класстарның шенелделиг өөредилге-номчулга номнарынга эртем-методиктиг сүмелер. – Кызыл: Тыв.НҮЧ, 2004. – 143 ар.

31. Сундуй, Г.Д. Улусчу ужурлар. 3 класс. Чаңчылдың чаражы. Электроннуг өөредилгелиг үндүрүлгө / Г.Д. Сундуй,

Б.О.Казырыкпай, Г.К.Ондар, В.Б.Монгуш, А.С.Шаалы. – Кызыл: НШХИ, 2009. Үези 52 мин. – Интернетте irnsh.ru деп сайттан көөр.

32. Тыва Республиканың өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын сайзырадырының концепциязы / М. Б. Кенин-Лопсан, К. Б. Салчак, Г. Д. Сундуй, А.С. Шаалы [и др]. –Кызыл: Билиг, 2011. – 35 ар.

33. Тыва улустуң мифтери болгаш тоолчургу чугаалары. – Тыв.НҮЧ, 1995.

34. Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери.З.К.Кыргыс тургускан. – Кызыл, ТывНҮЧ, 1995.